

Ulus-Devlet ve Çokkültürlü Toplum

Kadir CANATAN¹

Ulus-devlet gerçekliği içinde kalınarak çokkültürlü bir toplum inşa etmek mümkün müdür? Bu soruya doğru bir cevap verebilmek için, ilk önce iki temel kavramın açıklığa kavuşturulması gerekir. Bunlardan ilki ‘çokkültürlü toplum’, diğeri ise ‘ulus devlet’ kavramlarıdır. Çokkültürlü toplum kavramı, her şeyden önce normatif bir kavramdır. Başka bir deyişle “olan”ı değil, “olması gereken”i ifade etmektedir. Bu tür toplumlarda,

- 1) Her toplumsal küme, başka (hâkim) bir kümenin baskısı altına girmeden kendi kültürel geleneklerini, dini ve ideolojik anlayışlarını özgürce ifade edebilir;
- 2) Hangi toplumsal küme mensup olursa olsun, her birey, eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptir.

Demek ki çokkültürlü toplumların uyması gerekli olan iki standarttan biri, kimliklerin özgürlük hakkı, diğeri de eşit muameledir. Belki bunlara bir de hoşgörü ilkesini eklemek gerekir. Çünkü toplumlarda salt anayasal ve hukuki ilkelerle istikrar ve düzen sağlanamaz. Toplumsal küme ve bireylerde de, ahlaki ve insani bir olgunluk düzeyi olmalıdır. Bu bilinç ve mentalite değişimi gerçekleşmeden, topluma yukarıdan aşağıya dayatılan bir çerçeve kalıcı olamaz.

Kuramsal olarak bu ilkeler, modern demokrasilerde ve birçok kültürde mevcuttur. Fakat bu kavramların toplumsal ve siyasal yaşamda gerçekleşme biçimi oldukça farklıdır. Kültürlerin bu kavramlara yüklediği anlam ve pratik

¹ Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, kadir.canatan@izu.edu.tr

gerçeklik, her yerde aynı sonuçlar vermez. Aradaki farklar, bazen derece farkıdır, bazen de mahiyet farkıdır. Pratik yaşamımızda biliyoruz ki, hiçbir toplumda sınırsız hoşgörü olmadığı gibi, tam ve olgun bir eşitlik ve özgürlük anlayışı da iyice yerleşmemiştir. En gelişmiş Batılı demokrasilerde bile, etnik azınlıklar ve göçmenler, temel hak ve özgürlüklerden gereği gibi yararlanamamaktadır.

İşin bir başka yanı, özgürlük, eşitlik ve hoşgörü kavramlarının birbirleriyle olan ilişkileridir. Sözelimi özgürlük ilkesi, farklı kimliklere geniş bir hareket alanı tanıırken, eşitlik ilkesi yasa önünde herkesi eşitleyerek farklılıkları ortadan kaldırabilir. Somut yasalar ve bunların bütünü oluşturarak hukuksal yapı, belirli bir tarihsel ve kültürel süreç içinde oluşur. Yani yasalar ve hukuk düzeni, kültürler-üstü ve evrensel bir nitelik taşımazlar. O halde sorun şudur: Çokkültürlü bir toplumda herhangi bir toplumsal kümenin değerlerine öncelik tanındığı zaman özgürlük ilkesi tehdit altına girmektedir! Öte taraftan bir toplumda bütün grupların uyduğu asgari bir “düzen” olmazsa, toplumsal birliktelik ve istikrar da sağlanamaz.

Pratikte, özgürlük ve eşitlik ilkesi arasındaki dilemma farklı biçimlerde çözümlenmektedir. Irksal ve etnik ilişkiler konusunda uzman olan İngiliz sosyolog John Rex² eşit şanslar ile kültürel farklılıklar arasındaki gerginliğin özel yaşam ve kamusal yaşam bağlamında dört farklı model yoluyla çözümlendiğini belirtmektedir. Buna göre dört farklı toplum tipi bulunmaktadır:

- 1) Kamusal alanda eşitlik, özel alanda ise çokkültürlülüğün geçerli olduğu toplumlar;
- 2) Kamusal alanda eşitlik, özel yaşam alanında kültürel homojenliği savunan toplumlar;

² Race and Ethnicity, Sh. 119-135, Open University Press, Milton Keynes 1986.

- 3) Kamusal alanda eşitsizliği, özel alanda ise çokkültürlülüğü benimsemiş toplumlar ve
- 4) Kamusal alanda eşitsizliği, özel alanda ise kültürel homojenliği isteklendiren toplumlar.

Rex'e göre ilk model genelde Avrupa ülkelerinde, ikinci model Fransa'da, üçüncü model Güney Afrika'da uygulama alanı bulan "apartheid" rejiminde, son model ise Amerika Birleşik Devletleri'nde ifadesini bulmaktadır. Bu modellerin tartışmasına geçmeden önce, "kamusal alan" ile "özel alan" kavramsallaştırmasının neye tekabül ettiği üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Yazar'a göre kamusal alan, ekonomi, siyaset ve hukuka tekabül etmektedir. Ancak devletçiliğin yoğun olduğu ülkelerde, kamusal alanın daha geniş olduğu bilinmektedir. Birçok ülkede ekonomi, siyaset ve hukuk yanında; eğitim, sağlık ve hatta kültürel alanlar önemli ölçülerde devletin vesayeti altındadır. Buradan hareketle hemen şunu tespit edebiliriz: Devletçiliğin güçlü olduğu toplumlarda kültürel, etnik ve dini kimliklerin hareket alanı oldukça sınırlıdır. Bunun tersine devlet karşısında sivil toplumun güçlü olduğu toplumlarda ise, kimliklerin serbesti alanı daha geniştir. O halde çokkültürlülük, ancak sivil toplum geleneğinin güçlü ve geniş olduğu toplumlarda geçerlilik kazanabilir. Çokkültürlü toplumun varolma koşullarından ilki budur.

Özel yaşam alanı, aile ve akrabalık ilişkilerinin egemen olduğu; daha çok din, dil ve kültürel sistemlerin etkin olduğu bir alandır. Devlet, tanım gereği, bu alana müdahale etmez. Kişiler, özel yaşamlarını kendi bildikleri gibi düzenleme hakkına sahiptirler. Bireyin self-determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkı, ancak burada gerçeklik kazanır.

Pratik yaşamda, kamusal alan ile özel yaşam alanı arasında kesin bir sınır çizmek mümkün değildir. Modern toplumlarda kamusal alan, sürekli olarak özel yaşam alanı aleyhine bir gelişme çizgisi izlemektedir. Aile ve akrabalık

sistemlerinin çözüldüğü modern kent toplumlarında, birey korumasız ve yapayalnız kalmaktadır. Daha önce sivil toplum kurumlarının üstlendiği birçok işlevi burada modern devlet devralmıştır. Ulus devletin vahşi ve acımasız tutumunu, özellikle etnik azınlıklar karşısında takındığı tavırda buluyoruz. Etnik ve dini azınlıklar, egemen kültürün “ulusal kültür” haline gelmesiyle birlikte kendi varlıklarını büyük bir tehdit altında görmektedirler. Çünkü kamusal alana çıktıklarında, bu grupların etkisi hemencecik kaybolmaktadır. Resmi dil ve ulusal kültür, her alanda önceliği egemen etnik kümeye vermektedir. Bu durumda modern demokrasilerde eşitlik ve özgürlük gibi kavramlar, azınlıklar açısından içi boş ve anlamsız bir kılığa bürünmektedir.

Bugün modern toplumlarda “kamusal alanda eşitlik ile özel yaşam alanında farklılık hakkı”, çokkültürlü toplumsal düzeyinin zirvesi olarak tanımlanmaktadır. Kamusal alanda geçerli olan eşitlik, egemen kültürün belirlediği hukuksal düzen karşısında eşitlik anlamına gelmektedir. Demokrasilerde kamusal alana ait düzenlemelerde, “çoğunluk” belirleyici bir konumdadır. Biz biliyoruz ki, azınlık ve çoğunluk her zaman çıkar birliği içinde değildir. Başka bir deyişle çıkarların çatıştığı durumlarda çoğunluk, sayısal kuvvet üstünlüğünü kullanarak azınlığa dayatma yapabilmektedir. İşte, demokrasi ve onun kutsal değerleri, bu noktada çökmekte ve azınlık haklarını güvenceye almaktan hızla uzaklaşmaktadır. Bu şekilde kamusal alanda eşitliği, özel yaşam alanında ise farklılığı vurgulayan toplumlar, birdenbire, kamusal alanda eşitliğin, özel alanda ise kültürel homojenliğin hâkim olduğu bir toplum modeline doğru evrilmektedirler. Rex’in Fransız modeli olarak gördüğü ikinci model, pratikte Avrupa ülkelerinin hepsinin realist ve tipik bir örneği durumundadır.

Özel yaşam alanıyla sınırlı olan çokkültürlülüğün ideal olarak görüldüğü Avrupa’da, azınlık kültürlerin asimilasyonunu zorunlu kılan birçok etken

bulunmaktadır. İlk olarak azınlık politikaları, tek yönlü olarak azınlıkları topluma entegre etme amacına yöneliktir. Azınlıklar için toplumsal yaşama katılım, kendilerinin tasarrufunda olmadığı yabancı bir dünyanın içine girmek ve orada kaybolmak anlamına gelmektedir.

İkinci olarak özel yaşam, her zaman ve her alanda kurumsallaşma olanaklarına sahip değildir. Sözelimi etnik azınlıklar her ülkede kendi eğitim kurumlarını oluşturamıyorlar. Yine din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması nedeniyle, dini azınlıklar devletin mali desteğine hak kazanamıyorlar. Bu ve benzer nedenlerle, kurumsallaşma imkânlarına sahip olamayan etnik azınlıklar, zamanla egemen ulusal kültür içinde erimekle zorunda kalmaktadır.

Üçüncü bir etken azınlık grupların sayısal anlamda demokratik rejimlerde fazla bir rol oynamamasıdır. Çünkü demokrasi son planda niceliğin egemenliğini esas alan bir rejimdir. Son olarak etnik azınlıkların toplumsal merdivenin en alt kesiminde yer aldıkları dikkate alınır, bu pozisyon onları egemen kültür karşısında teslimiyetçi davranmaya itmektedir.

Bütün bunların ötesinde ulus devletin bir başka yönü daha var ki, o modern devletin hiçbir zaman iflah olmayan hukuksal tekilciliğidir. Ulus devletlerde hukuksal çoğulculuk hiçbir zaman kabul edilmez. Çoğulculuğun, hukuksal bir zemine oturmadığı toplumlarda ise çokkültürlülük lüks bir kavramdır. Hukuk sosyolojisi açısından bakıldığında bir toplumda geçerli olan yasalar, o toplumda egemen olan güçlerin ve onların yaşam biçimlerinin yansımasıdır. Hukuk, hiçbir zaman objektif ve evrensel bir olgu değildir. Ancak uzlaşmaya dayalı olarak göreceli bir evrensellik ilkesi elde edilebilir. Bu da toplumsal projenin tarafları olan kümelerin özgürce kendi iradelerini ortaya koymalarıyla mümkündür. Anayasalar, ilke olarak toplumsal bir uzlaşmanın ürünü oldukları takdirde, bir “toplumsal sözleşme” niteliği kazanabilirler. Fakat yerleşik düzene, sonradan giren etnik azınlıklar ve göçmenler,

toplumsal uzlaşmayı yeniden örgütleyebilecek durumda değildirler. Bu nedenle, uzlaşma içinde bulunmadıkları bir toplumda, ulus-devletin tekilci özelliklerinden dolayı, birkaç kuşak sonra asıl kimliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bu tehlike, bütün ulus-devletlerde mevcuttur. Nereden bakılırsa bakılsın, ulus-devlet ve çokkültürlü toplum kavramları birbirlerini dışlamaktadır.